

Zeventiende-eeuwse bakstenen huizen in Lochem

CeesJan Frank

In 1615 brandde de stad Lochem op een paar huizen na volledig af. Een onvoorstelbare ramp, die zich volgens ooggetuigen in slechts enkele uren voltrok. De voornamelijk houten vakwerkhuisen waren dan ook een gemakkelijke prooi voor de vlammen.

Bij de herbouw bleef het vrij brandgevoelige vakwerkhuis favoriet, slechts weinig huizen werden geheel in steen opgetrokken. Het waren alleen de rijkere burgers, die zich zo'n duurzame én representatieve stenen woning konden veroorloven. Van die zeventiende-eeuwse stenen huizen zijn op verschillende plaatsen in Lochem restanten bewaard gebleven. In dit artikel gaan we op ontdekkingstocht langs deze oude huizen, die verrassend veel overeenkomsten blijken te hebben.

Inleiding

De langs de IJssel gelegen Hanzesteden als Zutphen, Deventer of Doesburg zijn beroemd om hun rijke historische centra, waarin naast imposante kerken en overheidsgebouwen ook talloze eeuwenoude huizen behouden bleven. Veel van die historische panden bezitten, vaak verborgen achter in later tijd gemoderniseerde voorgevels, bouwresten uit de veertiende en vijftiende eeuw. In Zutphen en Deventer treft men soms huizen van nog hogere leeftijd aan. En het komt nog geregeld voor, dat in kloostermoppen opgetrokken gevels en gewelkelders, hout- en kapconstructies uit de middeleeuwen worden herontdekt tijdens bouwhistorische verkenningen.

Ook in de binnenstad van Lochem heeft bouwhistorisch onderzoek in de laatste jaren wat meer licht geworpen op de vroegere huizenbouw in het stadje. Wie hier verwacht veel middeleeuwse bouwsporen aan te treffen komt echter bedrogen uit. De conclusie is dat er van de middeleeuwse bouwsubstantie, afgezien van de Grote- of Sint Gudulakerk, nauwelijks iets bewaard is gebleven. Wel heeft een aantal huizen nog bouwsporen uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Stadsbranden

Het is bekend dat de stadsbranden en het oorlogsgeweld in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw Lochem herhaaldelijk veel schade hebben toegebracht. Ronduit een catastrofe was de grote stadsbrand, die het stadje in 1615 grotendeels in de as legde. Slechts een handjevol huizen overleefde de ramp, maar ook van deze panden zijn in het huidige Lochem waarschijnlijk nauwelijks sporen behouden gebleven, zelfs niet in kelders of zij- en achtergevels, waar in andere steden de middeleeuwse structuren vaak nog wel zijn te vinden. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw deden sloop en stadsvernieuwing ook nog eens hun werk. Waardevolle constructies van voor- en na de stadbranden verdwenen toen alsnog voorgoed uit het stadsbeeld. Toch was er in de genoemde IJsselsteden ook herhaaldelijk sprake van brand en oorlogsgeweld en ook hier waarde de slopershamer rond.

Stenen huizen en vakwerkhuisen

Wat Lochem onderscheidt van steden als Zutphen en Deventer is, dat in het kleine landstadje het duurzame en relatief brandveilige geheel in steen opgetrokken huis pas laat gemeengoed werd. In de rijke handelssteden langs de IJssel was de baksteen in de veertiende en vijftiende eeuw al het meest gebruikelijke en uiteindelijk door het stadsbestuur voorgeschreven bouw materiaal, waarmee de burgers hun huizen bouwden. Dat waren stevige, geheel stenen constructies, waarin alleen de vloerbalken en de kapconstructies in hout werden uitgevoerd. De daken, veilig ingeklemd tussen hoge stenen topgevels, werden gedekt met dakpannen en niet met het uiterst brandbare riet of stro. Dergelijke huizen hadden meer kans een brand te overleven dan geheel houten gebouwen en vormden bovendien door hun dikke stenen muren duurzame constructies, die steeds weer konden worden hergebruikt.

In Lochem werden de meeste nieuwe huizen nog tot ver in de achttiende eeuw grotendeels in hout en als zogenaamde vakwerkbouw uitgevoerd, een eeuwenoude traditie waarbij baksteen als bouw materiaal aanvankelijk nauwelijks een rol speelde. De hoofdconstructie van deze huizen bestond uit een aantal achter elkaar geplaatste houten gebinten (meestal ankerbalkgebinten), die samen met het stijl- en regelwerk in de zijgevels

een stevig houtskelet vormden. De muurvlakken tussen de houten stijlen en regels waren opgevuld met vlechtwerk, dat werd afgesmeerd met leem. Voor deze vullingen is in later tijd ook baksteen toegepast. Soms werden de zijgevels volledig betimmerd met houten planken, zoals op de tekening van de Markt door Jan de Beijer is te zien. De topgevels aan voor- en achterzijde waren ook geheel van hout. De daken werden met stro gedekt, een materiaal dat na de grote stadsbrand van 1615 van overheidswege zoveel mogelijk werd geweerd¹⁾. De stad Lochem verstrekke zelfs subsidies voor het gebruik van pannen, om daarmee de na de brand nieuw opgetrokken huizen een stuk brandveilig te maken. Uit de historische bron-

Houten huizen aan de Markt in Lochem. Detail van de tekening door Jan de Beijer uit 1743

nen en het bouwhistorisch onderzoek blijkt, dat de meeste door oorlogen en branden armlastig geworden Lochemers hun huizen in de zeventiende en achttiende eeuw bouwden van direct in de omgeving beschikbare bouwmaterialen. Van enkele huizen in de binnenstad is ook bekend, dat voor funderingen en het samenstellen van de vakwerkvullingen sloopmateriaal is toegepast, bijvoorbeeld afkomstig van de stadsmuren, die in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw werden afgebroken. Baksteen bleek voor menigeen echter een kostbaar bouw materiaal, te duur om er het gehele huis mee op te trekken. De bouw van comfortabele, duurzame, geheel stenen gebouwen was na de stadsbrand in de zeventiende eeuw dan ook vooral voorbehouden aan de rijke Lochemers, die zich dat financieel konden veroorloven, en het stadsbestuur, dat in de jaren dertig het herstel van stad- en raadhuis voor zijn rekening nam.

Constructies

De na de stadsbrand in 1615 geheel in baksteen opgetrokken huizen onderscheidden zich niet alleen wat betreft het bouw materiaal van de eenvoudiger grotendeels houten gebouwen. Ook opzet, constructie en vormgeving verschilden volledig. Bij de vakwerkhuizen vormde de (meestal) eiken houtconstructie de dragende hoofdstructuur, bij de gehrdeel stenen huizen waren de bakstenen gevels als geheel de dragende muren. De hoofdbalken van de enkelvoudige of samengestelde balklagen waren in deze stenen gevels “ingebalkt” en door middel van ijzeren muurankers gezeerd. Op de hoofdbalken waren de spanten van de kap geplaatst, vergelijkbaar met de kapconstructies van de vakwerkhuizen. Hadden de houten vakwerkhuizen meestal een hoge, uit houten planken getimmerde topgevel, bij de stenen huizen was de voorgevel geheel in baksteen opgemetseld, een duurzame constructie, die in een aantal gevallen de tand des tijds heeft overleefd: we zien er namelijk hier en daar in de Lochemse binnenstad nog sporen van! Dit kan niet worden gezegd van de houten topgevels van de vakwerkhuizen. Die zijn in de loop van de achttiende en negentiende eeuw allemaal vervangen door stenen (lijst)gevels. We kennen ze alleen nog van enkele oude prenten en foto's.

Uit de bestudering van dit oude beeldmateriaal en de informatie, die het (bouw)historisch onderzoek in Lochem heeft opgeleverd, konden we al concluderen, dat geheel stenen huizen hier in de zeventiende eeuw sterk in de minderheid waren en alleen door de burgerlijke bovenlaag werden bewoond. Hun elitaire positie werd benadrukt door de bijzondere vormgeving van de voorgevels. Die waren voorzien van een gemetselde trapgevel, in de oost-Gelderse en Overijsselse landstadjes een toonbeeld van welstand en voornaamheid. Hiermee mat men zich met de eigenaars van de adellijke huizen in de omgeving, die hun kasteeltjes in de zestiende en zeventiende eeuw verfraaiden met vergelijkbare rijk gedecoreerde trap- en topgevels.

Ampsen en De Cloese zijn hier goede voorbeelden van. De belangstelling voor deze bouwtrant is een teken dat men niet onbekend was met de bouwkunstige ontwikkelingen buiten de eigen regio, waar het trapgevelhuis niet alleen in de stenen huizenbouw in de middeleeuwen gangbaar was, maar vooral in zestiende en zeventiende eeuw een nieuwe impuls kreeg, mede door de invloed van de Hollandse en Vlaamse handelssteden.

Voor de stadsbrand

Volgens de historische bronnen gingen bij de stadsbrand in 1615 behalve de kerk, de kloosters en het raadhuis alle huizen in vlammen op, op vier exemplaren na²⁾. Waar deze huizen precies stonden en hoe het kwam dat ze de vlammenzee hadden overleefd is niet overgeleverd. Waren het stevige, geheel in steen opgetrokken, en dus

relatief brandveilige huizen? Of waren ze gered door het tijdig omtrekken van de brandende buurpanden? Of was het puur toeval? Evenmin is bekend wat de toestand van de wel vernielde huizen was. Konden sommige worden opgelapt en van andere de stenen zijgevels na de brand worden hergebruikt, zoals we dat uit andere steden kennen? Waren er überhaupt (nog) duurzame stenen huizen in het kleine, door oorlogen en economische achteruitgang verarmde Lochem in de periode voor de stadsbrand? Archeologisch onderzoek in de binnenstad heeft over de middeleeuwse huizenbouw het een en ander aan het licht gebracht. De teneur is echter, dat meestal resten van houten huizen zijn aangetroffen en nergens de overtuigende relictten van grote, geheel in baksteen opgetrokken woonhuizen zijn gevonden. Interessante informatie werd verzameld in de bouwput van de tegenwoordige RABO-bank op de hoek van de Markt en de Walderstraat³). Hier kwam een huisplattegrond te voorschijn van een ongetwijfeld door brand verwoest huis, waarvan stukken verbrande leem met indrukken van takken en stro werden teruggevonden, onderdelen dus van de vullingen van vakwerkgevels. Ook werden fragmenten van opgaand bakstenen metselwerk gevonden, vermoedelijk behorend bij tussenmuren. Ze waren gemetseld in zeer grote bakstenen (29-30x14-15x6-7 cm.), een zelfde formaat dat ook was toegepast voor een vloertje. In het huis werden nogal al wat dakleien aangetroffen. Het was niet geheel duidelijk of dit de dakbedekking van het huis is geweest, van een pand in de directe omgeving of dat het van elders hier gestort bouwafval was. Een leien dak was (en is) een kostbare aangelegenheid. Als dit huis met leien gedekt was moet het een bijzonder pand zijn geweest, dat enige status bezat.

Tijdens bouwhistorisch onderzoek zijn in de afgelopen jaren enkele bakstenen constructies aangetroffen, die mogelijk van vóór de stadsbrand van 1615 dateren. Ten eerste betreft het muurdelen van het pand Markt 9, waarin tegenwoordig slagerij Sieverink is gevestigd. Dit pand wordt verderop in dit artikel uitvoeriger behandeld. In het pand Walderstraat 31-33 bleef een bakstenen gewelfkelder bewaard, die op grond van het type en het baksteenformaat van het opgaande muurwerk (26,5x13,5x6 cm.) nog wel uit de zestiende eeuw kan dateren. Het iets kleinere baksteenformaat in de gewelven (24x11,5x5,5 cm.) kan er op wijzen, dat de gewelven in de zeventiende eeuw, misschien wel na de brand in 1615, zijn vernieuwd. De kelder is onderdeel van een groot bakstenen huis, dat naar aanleiding van een bouwhistorische ontleding, voorafgaande aan de recente grote verbouwing, kon worden gereconstrueerd als een vroeg zeventiende-eeuws stenen huis, waarop in het vervolg nog nader zal worden ingegaan⁴). Over het lot van het Lochemse stadhuis kort voor en kort na de stadsbrand bestaan nogal wat onduidelijkheden. Zelfs de locatie van het stadhuis voor de tot standkoming van het huidige gebouw roept vraagtekens op. Zestiende-eeuwse stadsplattegronden geven op de plaats van het huidige stadhuis geen bebouwing weer, maar in hoeverre we ons op deze bronnen kunnen beroepen is niet zeker. Het is wel een gegeven, dat het stadhuis met de zich daarin bevindende stadsarchieven in 1615 is afgebrand. Herstel en aanpassing (geen vernieuwing!) vond echter pas in de jaren dertig van de zeventiende eeuw plaats, waarschijnlijk met gebruikmaking van een bouwwerk, dat de brand had overleefd en mogelijk in de tussentijd ook, na provisorisch herstel, als raadhuys in gebruik is geweest. Er zijn enkele aanwijzingen voor de stelling, dat het stadhuis bij de brand in 1615 al op deze plek stond en dat er van dit door brand vernielde gebouw nog resten over zijn. Zo wordt beweerd, zoals in het artikel van H. Steenblik, dat tijdens de verbouwing van de kelders onder het gebouw op de muren omvangrijke en nog goed zichtbare brandsporen tevoorschijn kwamen. Omdat de kelders bij deze werkzaamheden grondig zijn verstoord is hier helaas geen verder onderzoek meer mogelijk. Nog wel interessant zijn de opgaande gevels van het gebouw, die een vrij groot formaat baksteen (26x12-13x5-6 cm.) te zien geven, een formaat dat eerder in de zestiende eeuw gebruikelijk was dan in het tweede kwart van de zeventiende eeuw. Het metselwerk van de door architect Emond Hellenraet rond 1640 onder handen genomen voorgevel is van een heel andere orde dan dat in bijvoorbeeld de westgevel. De stukken betreffende de werkzaamheden van Hellenraet in de jaren dertig van de zeventiende eeuw reppen dan ook nergens over een complete nieuwbouw maar alleen over “werken” aan het Lochemse raadhuys.

Zeventiende-eeuwse bakstenen huizen in Lochem

Na de brand volgde de herbouw van de verwoeste huizen. Een proces, dat vele jaren heeft geduurd. Aan de burgers werden financiële bijdragen voor de herbouw verstrekt uit gelden, die via collectes waren binnengestroomd. Voorwaarde was dat de daken met pannen zouden worden gedekt. Degenen, die al dakpannen of stenen hadden weten te bemachtigen, kregen een korting op de subsidie⁵). Uit de formuleringen in het Memorie- en resolutieboek van 1615 blijkt, dat de Lochemers in het najaar van 1615 al druk bezig waren met de herbouw. In de memorieboeken van 1638 is de verdeling van (nieuwe) subsidies aan de door brand getroffen burgers nog steeds een belangrijk thema. De bouwactiviteiten waren in volle gang. Niet alleen het stadhuis kreeg in deze periode een grote opknapbeurt, ook werd in 1638 en 1639 druk gebouwd aan twee bekende, en nog steeds bestaande bakstenen huizen. Eén daarvan het is Richtershuis.

Nog bestaande zeventiende-eeuwse huizen

Bierstraat 2, het voormalige Richtershuis

Het meest volledig bewaarde zeventiende-eeuwse huis in de Lochemse binnenstad staat aan de Bierstraat, direct ten zuiden van het stadhuis, op de hoek van de Spaarbanksteeg. Over de geschiedenis van dit pand

zijn we uitvoerig geïnformeerd in het artikel van André Reincke in het *Land van Lochem*⁶⁾. Hij kon het pand op overtuigende wijze duiden als het “Richtershuis”, waar in het verleden lokaal recht werd gesproken. “De Richter van het Scholtambt was een door het kwartier benoemde ambtenaar, onafhankelijk van de stad, die bij alle rechtzittingen van dit Scholtambt aanwezig diende te zijn. Voor deze persoon werd een huis beschikbaar gesteld waarin tevens alle formele zaken, het Scholtambt c.q. het kwartier aangaande, werden afgehandeld”, zo schrijft Reincke. In 1638, het jaar waarin het huis aan de Bierstraat werd opgericht, was Henrick Wussink richter. De letter W van zijn achternaam sierde de wapenstein die de topgevel van het huis bekroonde. Later is het pand aan de functie van richtershuis onttrokken en particulier bewoond geweest, echter wel door allerlei notabelen. Zo was in de achttiende eeuw de adellijke familie de Roode van Heeckeren eigenaar van het pand en werd het in 1735 verkocht aan de predikant F.A. van Ruhenbeek. Vervolgens was het de woonstede van Mr. Jan Laurens Solner, secretaris van Lochem, en van dominee Bernard van den Broek. In de twintigste eeuw was het pand onder meer als Openbare Bibliotheek in gebruik. Daarna werd het verbouwd tot raadzaal van de gemeente Lochem.

Het voormalige richtershuis is een volledig bakstenen huis op een diepe, rechthoekige plattegrond. Zoals de

Het voormalige Richtershuis, Bierstraat 2 (foto RDMZ)

meeste andere huizen in de Lochemse binnenstad heeft het pand slechts één volledige bouwlaag en daarboven een grote, in de kap opgenomen zolderverdieping, die aan de voorzijde schuil gaat achter een schilderachtige zeventiende-eeuwse trapgevel, door de muurankers gedateerd 1638. De trapgevel is typerend voor het tweede kwart van de zeventiende eeuw en staat duidelijk onder invloed van de gevelarchitectuur in het westen van Nederland in die tijd⁷⁾: de gevel heeft vrij kleine, door natuurstenen dekplaten afgesloten trappen, twee horizontale waterlijsten die het horizontale karakter benadrukken en een uitkragende pinakel in de top, hier bekroond door een gebeeldhouwd schilddragend leeuwje. De vensters op de verdieping hebben hoge gemetselde rondbogen met natuurstenen geboorteen sluitsteentjes en blinde boogvelden. De huidige kruiskozijnen zijn bij de restauratie van het pand aangebracht. In het metselwerk zien we typisch zeventiende-eeuwse oplossingen, zoals de kleine steentjes vlakbij de vensterdagganten en de geveltrappen, zogenaamde klezoorsteentjes (kwart van een baksteen), die werden ingevoegd om een mooi metselverband bij de gevelbeëindigingen te verkrijgen. De onderpui is in deze vorm een op achttiende-eeuwse elementen berustende fantasie, waarvoor een fraaie winkelpui uit circa 1890 moest wijken. De begane grond verdieping heeft een zware samenstelde balklaag, waarvan de moerbalken, opgelegd in de zijgevels, zijn voorzien

van geprofileerde consoles met een voor de periode rond 1630-1650 karakteristiek profiel. De eikenhouten zeventiende-eeuwse kapconstructie met dekbalkjukken en sporenkap is geheel behouden gebleven. In de aan de Spaarbanksteeg gelegen zijgevel zijn nog enkele bouwsporen te zien van vroegere gevelopeningen.

De oorspronkelijke indeling van het pand is door de vele functies en verbouwingen zodanig gewijzigd, dat er van de oorspronkelijke binnenmuren in het geheel niets meer over is. Of het pand een middengang of zijgangopzet heeft gehad is dus niet goed meer te achterhalen. Wel was er een gewelkelder, die tot ongeveer halverwege het bouwvolume reikte, waar zich oorspronkelijk ook een tussenmuur in het huis bevond. Deze indeling zien we ook bij andere Lochemse huizen.

Markt 9

Boven de in Jugendstil uitgevoerde winkelpui van dit oude pand aan de Markt prijkt een aantal muurankers, die samen het jaar 1639 vormen. Het pand is onderzocht ten behoeve van de plaatsing ervan op de gemeentelijke monumentenlijst. Hierbij is niet alleen historisch beeldmateriaal bestudeerd, maar zijn ook waarnemingen aan het huidige gebouw gedaan. Op de tekening, die Jan de Beijer in 1743 van de Lochemse Markt maakte, is nog net een klein hoekje van de voorgevel van dit pand te zien, een stukje van een stenen trapgevel met muuranker en stenen kruiskozijn met luiken. Duidelijk is hier sprake van een voornaam huis te midden van de eenvoudige houten vakwerkhuisen elders aan de Markt. De voorgevel was vergelijkbaar met die van Bierstraat

Voorgevel van het pand Markt 9. Boven de Jugendstil-winkelpui is het bouwjaar van het zeventiende-eeuwse huis te zien: 1639

2 uit 1638. De zeventiende-eeuwse trapgevel is al in het begin van de negentiende eeuw verdwenen, zo laat een prent van de Markt uit die tijd zien. De gevel is dan in blokverband gepleisterd, de trappen zijn weggenomen en het dak heeft aan de voorzijde een schuin schild (wolfeind) gekregen. Eind negentiende eeuw is het voorhuis met een verdieping verhoogd en rond 1905 is de huidige winkelpui aangebracht. Bij al deze verbouwingen bleven delen van het zeventiende-eeuwse huis intact, zoals in ieder geval de kapconstructie op het achterhuis en delen van het muurwerk. De gewelfkelder, hier onder het linker deel van het huis, is helaas dichtgestort. Ook de in het steegje zichtbare rechter zijgevel is van hoge ouderdom. Op grond van de afmetingen van de grote bakstenen die hier zijn toegepast en enkele andere bouwkundige details zou het wel eens kunnen

zijn, dat deze gevel veel ouder is dan 1639 en dateert uit de late zestiende eeuw. De zijgevel (en misschien wel het hele huis) heeft dus mogelijk de stadsbrand van 1615 overleefd en was daarmee onderdeel van de oude woning, die oorspronkelijk door de katholieke geestelijken van Lochem werd bewoond en als "De Wheeme" bekend stond. Vanaf ongeveer 1600, toen de katholieken al lang afstand van dit bezit hadden gedaan, werd het huis door verschillende protestantse predikanten bewoond. Ook over dit huis en zijn bijzondere geschiedenis is in het *Land van Lochem* gepubliceerd⁸⁾.

Bierstraat 34

Dit oude huis staat op een voor de binnenstad van Lochem opvallend groot perceel, dat zich vroeger uitstrekte tot aan de Zuiderwal. Op de kadastrale kaart van Lochem uit 1832 wordt het pand vermeld als eigendom van de looier Gerrit Reerink, die ook het naast gelegen perceel (Bierstraat 36) in zijn bezit had. Kort na 1926 vestigde Iris Stephenson in nummer 34 een boekhandel ("Schepers"). Sindsdien is het altijd een boekhandel gebleven. Aan de hoogte van de belasting die Reerink in 1832 over zijn bezittingen moest betalen kunnen we aflezen, dat het huis een aanzienlijk onderkomen moet zijn geweest. Een zeer oude foto van de Bierstraat, gemaakt omstreeks 1865, bevestigt dit vermoeden. Hierop staat het grote huis namelijk nog afgebeeld met een hoge bakstenen trapgevel, waarmee het zich nogal onderscheidde van de eenvoudige huizen rondom. Ook is het

Historische foto van de Smeestraat, omstreeks 1865, met uiterst links de trapgevel van nr. 34

Details van de tegenwoordige voorgevel van Bierstraat 34. De fraaie krulankers zijn restanten van de zeventiende-eeuwse trapgevel

hoge trapgevelhuis te zien op het stadsgezicht, dat Jan de Beijer in 1743 van Lochem maakte. Het pand telde als één van de weinige huizen in de Lochemse binnenstad destijds twee volledige bouwlagen en een zolderverdieping. Dat de trapgevel in de zeventiende eeuw gedateerd kan worden bewijzen de rijk geornamenteerde muurankers, die nu nog steeds, ondanks alle verbouwingen, in de voorgevel bewaard zijn gebleven. Deze krulankers lijken als twee druppels water op de fraaie ankers in de gevels van het stadhuis en komen ook buiten Lochem voor. Dit type werd in de eerste helft van de zeventiende eeuw vaak toegepast. Bierstraat 34 moet in de zeventiende eeuw een bijzonder huis zijn geweest, een hoge geheel bakstenen constructie tussen de lage vakwerkhuisen in de Bierstraat en de Smeestraat. Nog steeds manifesteert het pand zich als een fors, tweelaags diep huis met een vrij hoge, mogelijk nog historische kap. Ongetwijfeld zal het pleisterwerk op de voorgevel interessante bouwsporen verbergen. Van het interieur is bekend, dat onder het voorste gedeelte over de volle breedte een grote gewelfkelder aanwezig is.

Walderstraat 31-33

Het tegenwoordige winkelpand aan de zuidelijke zijde van de Walderstraat bestaat uit twee oude huizen, die

Voorgevel van Walderstraat 31-33

in de loop van de tijd met elkaar verbonden zijn geraakt. In 2004 is, voorafgaand aan de ingrijpende renovatie, waarbij helaas veel van de oude bouwsubstantie verloren is gegaan, bouwhistorisch onderzoek in het pand uitgevoerd⁹⁾. Hierbij kwam aan het licht, dat het grotere rechter huis kort na de stadsbrand van 1615 is herbouwd als een geheel stenen constructie, met bakstenen voor- en achtergevel en zijgevels. Het huis had één hoge bouwlaag en een grote zolderkap. Van de vroeg zeventiende-eeuwse bouw fase is veel muurwerk teruggevonden. Van nog oudere datum (eind zestiende eeuw) bleek een gedeelte van de gewelfkelder onder het achterste deel van het huis. Deze zal de brand hebben

overleefd en is daarmee waarschijnlijk de oudste nog bestaande gewelfkelder in de Lochemse binnenstad. Vermoedelijk zijn de balklagen en de kapconstructie in 1730 beschadigd geraakt door de grote brand, die in dat jaar in vier huizen in de Walderstraat woedde. Ze werden hersteld met gebruikmaking van het gespaarde materiaal. De fraaie eikenhouten kap is bij de recente renovatie vervangen. Over de bewonersgeschiedenis in

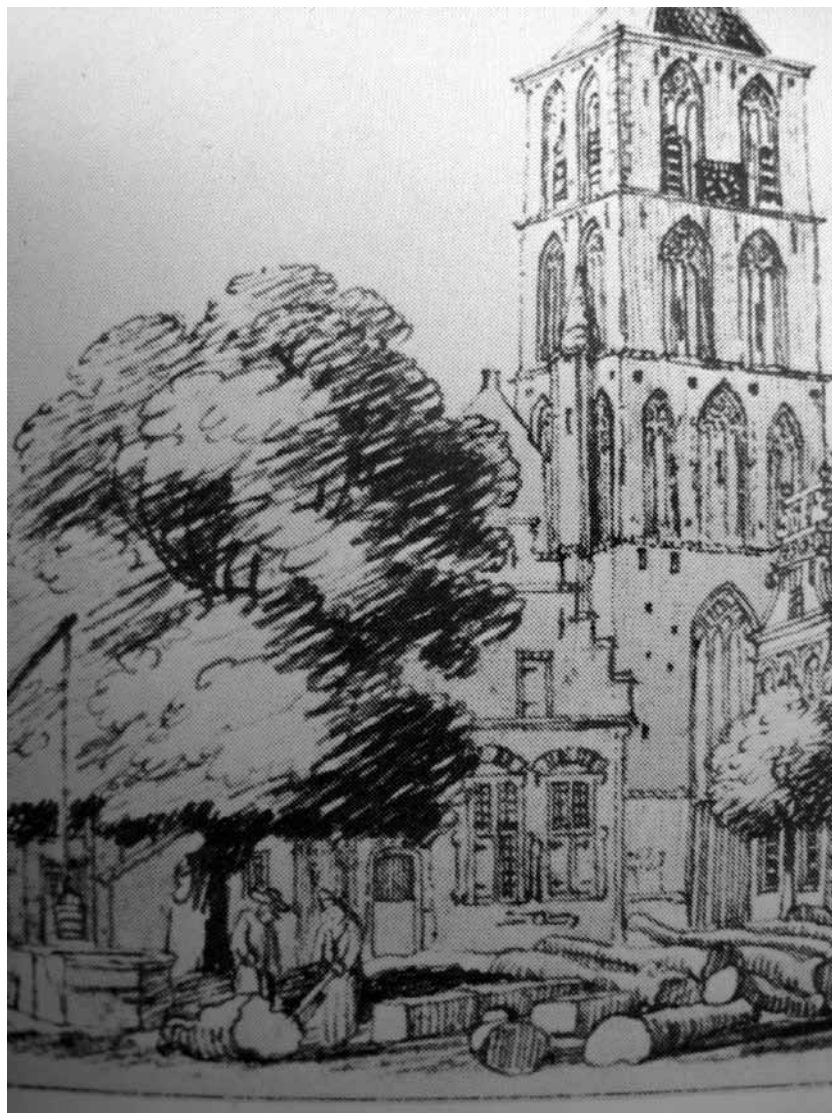
de zeventiende eeuw is vooralsnog niet veel bekend. In de eerste helft van de negentiende eeuw was ook dit huis echter in handen van een niet onbemiddelde Lochemer, de koopman Willem Vellers.

Verdwenen huizen

Het “huis van de dames de Visser”

In 1897 werd een oud huis afgebroken, dat tot dan toe de oostzijde van het grote marktplein in Lochem had afgesloten. De gemeenteraad had het huis al in 1892 aangekocht van de familie de Visser, met het doel het marktplein te verruimen en een betere verbinding met het pleintje ten noorden van de Grote Kerk te verkrijgen. We kennen het huis daarom alleen nog van enkele oude foto's en de tekeningen van de Markt, die in 1743 door

Jan de Beijer en door een anonieme tekenaar in de vroege negentiende eeuw zijn gemaakt. Ook dit huis was begin negentiende eeuw al van een voor die tijd “moderne” lijstgevel voorzien, maar de prent van Jan de Beijer toont het huis nog met zijn zeventiende-eeuwse trapgevel. Ook deze was sterk vergelijkbaar met de gevels van Bierstraat 2 en Markt 9: een eenvoudige getrapte gevel boven een éénlaags pui, met twee horizontale waterlijsten. Op de begane grond waren er vensters met kruiskozijnen, luiken bij de onderramen en glas-in-lood in de bovenlichten. Boven de vensters bevonden zich gemetselde ontlastingsbogen met geboorte- en sluitsteentjes. De gevel gaat op de tekening deels schuil achter een grote boom, op de jongere afbeeldingen is zichtbaar dat de voorgevel vier vensters breed was. Dat het zeventiende-eeuwse huis geen vakwerkconstructie met een stenen voorgevel was, kunnen we concluderen uit een andere tekening van Jan de Beijer, die hij in 1743 van de oostgevel van het stadhuis maakte, en waarop nog net een stukje zijgevel van het huis op de Markt zichtbaar is. De zijgevel heeft hier een kruisvenster en een poortje met daarboven een klein bovenlicht. Van de vroegste geschiedenis van dit huis is nog niet zoveel bekend¹⁰). Op de zeventiende-eeuwse stadsplattegronden

Het in 1897 gesloopte huis aan de oostzijde van de grote Markt, hier nog met de trapgevel; detail uit de tekening van Jan de Beijer uit 1743

wordt er op deze plek nog geen bebouwing aangegeven, maar de onzekerheden omtrent het naast gelegen raadhuis, dat toen ook niet werd weergegeven, maken deze tekeningen tot een onbetrouwbare bron. In 1832 staat het pand in het kadaster vermeld als eigendom van Jan Willem Joosten, die koopman van beroep was en zeker tot de bemiddelde klasse in het toenmalige Lochem zal hebben behoord. Ook de latere eigenaar van het perceel, de familie De Visser, was niet onbemiddeld. De erfgenamen, die het huis in 1892 aan de gemeente verkochten bestonden onder meer uit een civiel ingenieur te Deventer, een kassier in Meppel, een kandidaat notaris in Hillegersberg en een predikantsvrouw in Dokkum.

Bierstraat 1, voormalige Hotel 't Zwijnshoofd

Dit historische huis, in de vroege negentiende eeuw bewoond door de notaris Ernst Frederik Florentinus Spijker, werd in 1975 gesloopt, na voorafgaand nog door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te zijn onderzocht¹¹). Uit de waarnemingen bleek, dat het pand kort na de stadsbrand moet zijn gebouwd als een één bouwlaag hoog

bakstenen huis met een enkelvoudige balklaag. De balken (vermoedelijk elf stuks) rustten in de bakstenen zijmuren, sporen van een vakwerkconstructie zijn niet aangetroffen. Er waren nog twee balkconsoles aanwezig met een eenvoudig renaissance-profiel, vergelijkbaar met de consoles in het Richtershuis. Ook een deel van de zeventiende-eeuwse kapconstructie was nog aanwezig. Het voorste, aan de Bierstraat gelegen gedeelte van het huis is in het begin de negentiende eeuw verbouwd, waarbij de gevels zijn verhoogd en voorzien van een nieuwe kap. Het pand bezat een kleine gewelfkelder, tegen de linker zijgevel aan, die half zo diep was als het huis. Een dergelijke opzet komen we vaker tegen in de Lochemse binnenstad.

Tuinstraat, Huize Gudula

Een laatste huis, waaraan in dit artikel aandacht wordt besteed, is al jaren geleden gesloopt en alleen nog maar bekend van enkele oude foto's en ansichtkaarten. Het stond op een groot terrein ter plaatse van het tegenwoordige Huize Gudula aan de Tuinstraat. In 1900 werd het pand, het vroegere herenhuis van de familie Solner, aangekocht door de congregatie van Zusters Franciscanessen en in gebruik genomen voor de verpleging van rustbehoevende ouderen en zieken. In 1902 werd "Sint Gudula", dat inmiddels ook de bestemming van meisjesinternaat had gekregen, uitgebreid met een grote nieuwe vleugel.

Het oude herenhuis bleef altijd als zelfstandig onderdeel herkenbaar: een groot, op het eerste gezicht negentiende-eeuws rechthoekig huis van twee bouwlagen en een opvallend fors dak met hoekschoorstenen. Oude foto's van vooral de achtergevel tonen aan, dat het huis veel ouder zal zijn geweest. Deze gevel was in tegenstelling tot de representatieve voorgevel gepleisterd, mogelijk om allerlei lelijke bouwsporen te verdoezelen en bezat een aantal merkwaardige muurankers, van een type, dat in de zestiende en vroege zeventiende eeuw in zwang was. De vensters in deze gevel hadden zware houten kozijnen, die duidelijk ouder waren dan de slanke kozijnen in de voorgevel. Onder de vensters zaten flinke kelderlichten, die wijzen op de aanwezigheid van een grote kelder. Kortom, allerlei aanwijzingen voor het vermoeden, dat het vroegere herenhuis van Solner een groot, eerbiedwaardig stenen huis moet zijn geweest, dat hier waarschijnlijk in de zestiende of zeventiende eeuw al stond. Het is verleidelijk deze veronderstelling te koppelen aan de stadsplattegrond, die Jacob van Deventer rond 1560 tekende, en waarop in deze hoek van de binnenstad een nog niet nader geïdentificeerd bouwwerk is afgebeeld. Dit grote huis tekende Van Deventer met een leien dak, ten teken dat het een voornaam gebouw was. In het *Scholtampt van Lochem* van april 2000 opperde Fokkelen von Meyenfeldt dat dit gebouw wel eens de vermaarde "Hof te Lochem" kan zijn geweest, waarover reeds in dertiende-eeuwse stukken wordt gesproken. Op de kadastrale kaart van 1832 zijn huis en erf van de weduwe van Jan Lourens Solner duidelijk weergegeven. Het huis behoorde destijds nog steeds tot de grootste huizen in de stad.

Het huis aan de Tuinstraat

Tot slot

De genoemde huizen betreffen een eerste inventarisatie van de belangrijke stenen huizen in het zeventiende-eeuwse Lochem. Hoe summier de beschikbare informatie soms ook is, toch kunnen de huizen (met uitzondering van het herenhuis van Solner) met enige voorzichtigheid als een kleine groep worden geduid: rechthoekige, geheel bakstenen constructies, met een trapgevel met horizontale lijsten en kruiskozijnen aan de straatzijde, gewelfkelders onder het voorste gedeelte en overeenkomende details in muurankers, balklagen en kapconstructies, onderdelen die op grond van hun constructieve aspecten en vormgeving veelal uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw lijken te dateren. Kortom uit de wederopbouwperiode na de brand van 1615.

Ongetwijfeld zullen meer voorbeelden en sporen kunnen worden gevonden, bij archeologisch onderzoek en misschien ook nog wel in de huizen in de binnenstad. Ook aanvullend historisch onderzoek, bijvoorbeeld naar de bewoners- en gebruiksgeschiedenis van de hierboven genoemde (verdwenen) huizen aan de Markt en de Bierstraat en het oude huis van Solner zou nog wel eens interessante informatie kunnen opleveren over de vooraanstaande Lochemse burgerij in de zeventiende eeuw.

Noten

1 Zie voor een uitvoeriger beschrijving en inventarisatie van de vakwerkbouw in Lochem mijn artikel “Die Godt betrowt, heeft wel gebowt. Historische vakwerkhuisen in Lochem”, in: *Lochem en z'n Scholtampt. Artikelen, geschreven en gebundeld ter gelegenheid van het 10 jarig bestaan van de Historische Vereniging Lochem-Laren*, Lochem 1993, p.93-103.

2 Zie: H. Steenblik, “Branden in Lochem en hun gevolgen”, in: *Jaarboek Achterhoek en Liemers, deel 11, 1988*, Zutphen 1988, p. 42-51.

3 B. de Graaf, “Opgraving Markt te Lochem”, in: *Scholtampt van Lochem. Tijdschrift van de historische vereniging Lochem-Laren*, uitgave nr.11, augustus 1987, p. 46-54.

4 F.A.C. Haans, *Bouwhistorische verkenning en waardenbepaling Walderstraat 31-33 te Lochem*, Nijmegen 2004, en: F.A.C. Haans, *Aanvullende documentatie van de kapconstructie & balklagen van het complex Walderstraat 31-33*, Nijmegen 2007 (in beide gevallen uitgaven van het Monumenten Advies Bureau te Nijmegen).

5 *Memorie- en resolutieboek 1615-1701*, getranscribeerd en uitgegeven in *Lochems stadsbestuur in de 17^e eeuw*, Lochem 1998, p.2-3.

6 A. Reincke, “Nieuwtjes over de geschiedenis van Lochem. Het Richtershuis te Lochem”, in: *Land van Lochem. Tijdschrift van het Historisch Genootschap Lochem, Laren, Barchem*, jaargang 3, nummer 3, 2004, p. 18-20.

7 Zie ook: E. Jans, *Burgerhuizen tussen IJssel en Eems 1400-1850*, Zutphen 1989, p.117-118.

8 André Reincke, “Nieuwtjes over de geschiedenis van Lochem (6). Dienaren des Gods Woord”, in: *Land van Lochem. Tijdschrift van het Historisch Genootschap Lochem, Laren, Barchem*, jaargang 6, nummer 1, maart 2007, p. 14-17.

9 F.A.C. Haans en G. Korenberg (Monumenten Advies Bureau), *Bouwhistorisch onderzoek en waardenbepaling van het complex Walderstraat 31-33, gemeente Lochem*, onderzoek in opdracht van de gemeente Lochem, afdeling Ruimtelijke Ordening, oktober 2004

10 A. Dieperink, “Het woonhuis “midden” op de Lochemse Markt”, in: *Land van Lochem. Tijdschrift van het Historisch Genootschap Lochem, Laren, Barchem*, jaargang 4, nummer 3, december 2005, p. 12-14.

11 G. Berends, *Documentatierapport Lochem, Bierstraat 1*, ongepubliceerde notitie i.o.v. de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg, mei 1972. In een brief d.d. 15 juli 1975 doet Berends nader verslag van zijn bevindingen, compleet met enkele reconstructieschetsen.

Enquête

Het Gelders Archief is bezig met de ontwikkeling van een nieuwe website. Daarom vragen wij een minuutje van uw tijd voor het invullen van een enquête. U helpt ons hier erg mee en het verbetert onze dienstverlening aan u in de toekomst sterk.

De volgende link brengt u rechtstreeks naar de enquête:

<http://www.enguetemaken.be/toonenquete.php?id=11824>